Mitolojiye Giriş

Prof. Dr. Fuzuli Bayat

ÖTÜKEN

Fuzuli Bayat; 1958 yılında Azerbaycan'da doğdu. 1984 yılında Azerbaycan Yabancı Diller Enstitüsü Fransız-İngiliz Dili Bölümünü üstün başarıyla ve yüksek lisans derecesi alarak bitirdi. 1990 yılında Özbekistan Bilimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde doktora tezini savunarak "Doctor of Philosophie" unvanını aldı. 1990-1992 yılları arasında Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin Edebiyat Enstitüsü'nde ilmî araştırmacı olarak çalıştı. 1993-1995 yıllarında Ortak Türk Edebiyatı Bölüm başkanlığı görevini yaptı. 1993-1997 yıllarında baş ilmî işçi (doçent) unvanı ile çalıştı. 1995-1999 yılları arasında ise *Dede Korkut Ansiklopedisi* hazırlama kurulunda başkan yardımcılığı ve yazarlık görevlerini yaptı. Yapmış olduğu çalışmalardan dolayı 1997 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin üyesi seçildi ve halen de Yazarlar Birliği'nin üyesidir. 1997 yılında üst aşama doktora tezini savunarak Filoloji İlimler Doktoru, "Doctor of Sciences" (Profesör) unvanını aldı. Evli ve 3 çocuk babasıdır.

150'den fazla makalesi (kitaplarda, hakemli dergilerde, ansiklopedilerde) bulunmaktadır.

Bugüne kadar yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış 33 kitabı:

1. *Oğuz Epik Ananesi ve Oğuz Kağan Destanı*, Sabah, Bakü, 1993
2. *Şaman Efsaneleri ve Söylemeleri*, Yazıcı, Bakü, 1993 (C. Memmedov'la birlikte)
3. *Zaman Zaman İçinde*, Yazıcı, Bakü, 1993
4. *Ali Şir Nevai Hakkında Rivayetler*, Yazıcı, Bakü, 1994
5. *Şah Abbasın Arvadı*, Yazıcı, 1996
6. *Hoca Ahmed Yesevi ve Halk Sufizminin Bazı Problemleri*, Ağrıdağ, Bakü, 1997
7. H. Koroğlu, *Oğuz Kahramanlık Eposu*, Yurd, Bakü, 1999 (Tercüme A. Emrahoğlu, P. Alioğlu, Ş. Ahmedova birlikte)
8. *Korkut Ata. Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*, Karam, Ankara, 2003
9. *Köroğlu. Şamandan Aşıka, Alptan Erene*, Akçağ, Ankara, 2003
10. *Türk Dili Tarihi. (Geçmişten Günümüze Türk Dili)*, Ankara, 2003
11. *Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar*, Piramit, Ankara, 2004
12. *Mitolojiye Giriş*, KaraM, Çorum, 2005
13. *Ay Kültünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi*, 3ok, Ankara, 2005
14. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken, İstanbul, 2006
15. *Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken, İstanbul, 2006
16. *Türk Mitolojik Sistemi. Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Cilt: 1, Ötüken, İstanbul, 2007
17. *Türk Mitolojik Sistemi. Kutsal Dişi – Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler – İyeler ve Demonoloji*, Cilt: 2, Ötüken, İstanbul, 2007
18. *Eski Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008 (M.Esen Aliyeva ile birlikte)
19. *Orta Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2008
20. *Büyük Türk Bilgini ve Ansiklopedisti Kaşgarlı Mahmud*, Ötüken, İstanbul, 2008

21. *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı* (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi), Ötüken, İstanbul, 2009
22. *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken, İstanbul, 2010, 2. Baskı Ötüken, İstanbul, 2012
23. *Folklor Hakkında Yazılar* (Teorik meseleler), Elm ve tahsil, Bakü, 2010
24. *Dər Amadi bər Osturaşinasi* (Ostureşinaseyi Torkan), (Mutercim Kazım Abbasî), Yaran, Təbriz, 1390 (2011)
25. *Zahireddin Muhammed Babur*, Baburname, Avrasiya Press, Bakü, 2011
26. *Türk Tekke (Tasavvuf) Edebiyatı*, Elm ve tahsil, Bakü, 2011
27. *"Koroğlu" Destanının Menşeyi*, Elm ve tahsil, Bakü, 2012 (Hatire Beşirli ile birlikte)
28. *Folklor Dersleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2012
29. *Evliya Menkabeleri ve ya Türk Dervişlerinin Kerametleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2013
30. *Masallı Folklor Örnekleri*, Elm ve tahsil, Bakü, 2013
31. *Masallı folklor örnəkləri*, 2-ci kitab, Nurlan, B., 2013 (Toplama, tərtib və giriş məqaləsi)
32. *Azərbaycan folkloru və yazılı ədəbiyyat*, Elm ve tahsil, B., 2013 (Hatire Beşirli ile birlikte)
33. Charles Perrault (Şarl Perro), Sadedil anamın nağılları, Nurlan, B., 2013 (Tercüme ve giriş makalesi)

İçindekiler

Kitap Hakkında 9

Birinci Bölüm
Değerler Paradigmasında Mit Anlayışı

1. 1. İlkel Bilim ve Eğitim Kaynağı Olarak Mit.....11
1. 2. Mitlerin Sınıflandırılması 15

İkinci Bölüm
Türk Mitolojisinin Öğrenilmesi Tarihi

2. 1. Türk Mitolojisinin Öğrenilmesini Zorlaştıran Sebepler.....19
2. 2. Türk Mitolojisinin Araştırılma Tarihine Kısa Bakış 22

Üçüncü Bölüm
Mitolojik Düşünce Tarihine Giriş
(Mitolojinin Folklor Düşüncesindeki Yeri) / 30

3. 1. Mitolojinin Gelişimi ve İncelenme Tarihi.....35
3. 2. Mitlerin Öğrenilmesinde Yapısalcılık.....48
3. 3. Rusya'da Mitolojik Mektepler 50

Dördüncü Bölüm
Mitolojinin Diğer İlkel İnanç Sistemleri ile Bağlantısı
4. 1. Kısa Giriş.....55
4. 2. Mitolojide Fetiş ve Fetişizm Problemi.....56
4. 3. Mitolojide Totem Görüşleri.....58
4. 4. Mitolojik Düşüncenin Animizm Merhalesi.....62

Beşinci Bölüm
Mitler Sözlü ve Yazili Edebiyatin Kaynağı Gibi / 73

Altinci Bölüm
Mit, Din ve Ritüel İlişkisi / 81

Yedinci Bölüm
Mit ve Masal
(Onları Farklılaştıran Özelliklerin Tasnifi Hakkında)/ 90

Sekizinci Bölüm
Epik Kural Çerçevesinde Destan ve Mit/ 103

Dokuzuncu Bölüm
Efsane, Rivayet, Menkibe ve Mit İlişkisi / 114

Onuncu Bölüm
Çağdaş Bilim-Sanat Dünyası ve Mitoloji

10. 1. Avrupa Merkezcilik Bağlamında Mitolojiye Bakış 125
10. 2. Mitlerin Yeniden Doğuşu veya Küreselleşen Dünyada Yeniden Kurgulanan Mitolojik Tasarımlar.....128

Bitirirken 136
Kaynakça 138
Dizin.....144

Kitap Hakkında

Milletleri millet yapan bir dizi etmenin başında mitolojinin gelmesi, onun gizil ve ilk bilgi kaynağı, eski insanın düşünce ve hayat tarzı olmasından ve kendini yaşadığı dünyada bulmasından dolayıdır. Mitolojik şuurun ürünü olan mitler; her kavmin millî kültürünün temeli, millî bilincinin özüdür. Bu bağlamda mitolojik öğeler zamanla değişir, başka formlarda kendini gösterir ve hiçbir zaman kaybolup gitmez.

Bu bilincin farkında olmayan Batı dünyası uzun zaman mitolojiyi yalnız Yunan-Roma mitolojisi bağlamında düşünmüş, kendi kültür çevresini bu mitolojik sistem dahilinde kurmuştur. Bu da medenî dünya ve vahşi dünya ayırımına; kültürlerin yüksek ve aşağı diye ikiye ayrılmasına neden olmuş, doğal olarak mitoloji bir dizi kültürel öğe gibi yalnız medenî dünyaya, yüksek kültür taşıyıcılarına ait olarak görülmüştür. Teoriler de bunu desteklemiş, medenî dünyanın dışındaki kavimlerin mitolojik olguları hiçe sayılmıştır.

Oysa Batı Uygarlığı denilen şeyin dışında kalan geniş dünyanın bir köşesinde hâlâ miti yaşayan bir şey olarak kabul eden veya mitle, ritüelle yaşayan toplumlar vardır. Bu toplumlara göre bizi çevreleyen dünyaların (bitki, hayvan vs.) kendi dili, kendi gizli âlemi vardır. Mit ve ritüel bu gizli dili ve dolayısıyla dünyayı açık kılmak, onu anlamak, onunla ilişki kurabilmek içindir. Mit, hem eski hem de bugün onu yaşayan insanların dış dünyaları ile iç dünyalarını armonik kılmak için vardır. Her ne kadar mitoloji, Batı Uygarlığı denilen dünyanın gözünde süslenmiş birer hikâyeler gibi kabul edilse, de onu yaşayanlar için aslında bir iletişim aracıdır.

Türk mitolojisi de uzun zaman bâkir bir alan olarak kalmış, yalnız 20. yy'ın ikinci yarısından sonra araştırma konusu olmuştur. Ne yazık ki Türk mitolojisini görmezden gelme bugün de devam etmektedir. Oysa yazılı belgelerin kısıtlı olmasına bakmaksızın Türklerin hâlâ, canlı olan mitolojik olguları vardır ki, Batı dünyası bunu çoktan kaybetmiştir. Folklor düşüncesinde varlığını sürdüren ve Şamanist öğelerde mevcut olan Türk mitolojisi, özelliği ve zenginliği ile diğer halkların mitolojilerinden ayrılmaktadır.

Bir bilgi kaynağı olan mitlerin çağdaşlaşmasında ve sanat-bilim dünyasına yansımasında esas olgu insanın geriye, kökene dönüşü ve başlangıcı tekrar yaşamasıdır. Bilinmeyenleri bilenlerle bağdaştırmak ve kökende olan ilk mitolojik düşünceleri bir kez daha çağa uydurarak yaşatma isteği; özellikle 20. yy'ın teknolojik gelişmelerinden sonra hızla artmıştır. Bunalımın hızla arttığı, insanî değerlerin bozulduğu bir zamanda eski çağlara, ilklere dönüp bakmak bir moda halini almıştır.

Mitolojiye Giriş; mitolojik şuuru oluşturan etmenler, ilkel dinî ve inançla ilgili düşünceler, mitolojinin folklor bağlamında metinleşmesi, çağdaş mitolojik teoriler ve ekoller ve bu ekollerin özellikleri hakkında bilgi içermektedir. Ayrıca değişen dünya konjonktüründe ulusal kimlik meselelerinin başında gelen kültür ekolojisinin temel taşı olan mitolojimizin önünde duran problemler ve onların çözüm yolları da bu kitapta gösterilmeye çalışıldı. Her ne kadar geç de olsa Türk mitolojisinin çağdaş bilimin ışığında ve çağdaş yöntemlerle araştırılması gerekmektedir. Bugün Türk mitolojisinin sıkıntısı malzeme eksikliğinden ziyade teorik alt yapının olmamasından dolayıdır. Nitekim, dağınık ve birbirinden uzak olan mitolojik belgeleri bir araya getirmek işin yalnızca bir kısmıdır; diğer önemli kısmı, bu belgelerin senkron dizilişini oluşturmak ve sistemi ortaya koyabilmektir.

Artık Türk mitolojisini bilimsel ve sistemli incelemelerle dünyaya tanıtmanın zamanı gelmiş ve geçmiştir de. Bu bakımdan iki ciltlik *Türk Mitolojik Sistemi* kitabında biz kültürümüzün mihenk taşı olan mitolojimizi ontolojik ve epistemolojik bağlamda araştırmaya çalıştık.

Kitabın üçüncü baskısında gerekli bazı değişiklikler ve ilâveler yapılmıştır. Bu mütevazı eserin üçüncü baskının külfetini üzerine alan Ötüken Neşriyat A.Ş. çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Prof. Dr. Fuzuli Bayat

Bakü, 12 Eylül 2010

Birinci bölüm

Değerler Paradigmasında Mit Anlayışı

1. 1. İlkel Bilim ve Eğitim Kaynağı Olarak Mit

Ontolojik ve epistemolojik, etnogenez (millî kök) ve etimolojik, millî şuur ve edebiyat, ideoloji, siyaset kaynağı bakımından araştırılan mitler her milletin, millî tefekkürünün, millî psikolojisinin, kendine has özelliklerinin ilk kaynağı niteliğindedir. Geniş mânada mitoloji, dünyayı algılama sistemi olup bu algılamayı modelleştiren dünya görüşüdür. Başka bir şekilde söylemek gerekirse mit, bütün olarak algılanan paradigmanın, sentagmada değişikliği (metin ve içtimaî enstitüler vs.) gerçekleştirmesidir.

Mit; değerler paradigmasında dünyayı algılama, şekillendirme, sembolleştirme, kısaca ifade etmek gerekirse hayatın ve olayların genelleştirilmiş modelidir. Anlam paradigmasına göre mit, bir düşünce tarzı, bir şuur ve bilinç nevidir. Şu hâlde mit, dünya hakkındaki gerçekliğin ta kendisidir ve diyalektik mantığın sonucu olarak meydana çıkar.

Sentagmada mit, dünya ve çevre hakkındaki tasavvurların dil veya gösteri aracılığıyla yapısal elemanlarda – kaya üzerine yapılmış resimlerde, takvimlerde, kozmogonik ve türeyiş hikâyelerinde – gerçekleşmesidir, yani mit olayları tasvir eden metindir. Mitolojik sistem, anlam paradigmasında Dünya Modeli'nin tarihî ananede sentagmatik sıralarda (yani metinlerde) görünüşüdür. Kısaca söylemek gerekirse mit, düşünce unsurunun tahkiye unsuruyla birleşmesinin sonunda ortaya çıkmış olur. Mitolojik zamanda hayatın bütün gerçekleri benzeri şekilde, yani mitolojik şuurla algılanır. Bu mânada mitoloji, objektif olan mitler medeniyetinin eski şekillerinin ilk ilmî teşebbüslerini, dinî itikatlarını, siyasî hususlarını, güzel sanatların çeşitli türlerini, felsefî bilgileri ve tam manâsıyla etnik medeniyetin bütün katmanlarını kendinde

toplayabilmiş bir sistemdir. Bununla beraber belli bir maksatla oluşturulmuş mitler de vardır ki, bunlar da şu veya bu hâdiseyi izâh etmekle yükümlüdür.

Orta Çağ ve son devir âlimlerinin bir çoğu mitleri, bir nevi *sembollerin şerhi* olarak algılamaktaydılar. Bu algılamanın özünde mitlerin izâh, şerh karakterinde olması, gerçekliğin ölçüsünü ve yönlerini sembollerle takdim etmesi vardı. Gizli bilgiler, mitolojik simgelere dönüşmüş şekli ile kuşaktan kuşağa aktarılmış, anlaşılması zor olan nesneler simgelerin dili ile açıklanmak istenmiştir. Şunu da belirtelim ki mit, yalnız eski insanı çevreleyen bir bilim dalı değildir. Aynı zamanda çevreyi, içerisinde yaşadığımız cemiyeti, insanın kendisini ve davranışlarını kontrol eden, Tanrı'ya ve koruyucu ruhlara bakışların toplamı olan ilk bilim dalıdır. Hem de mükemmel olanın göstergesidir.

Mitoloji, ilkel veya arkaik ilmî düşüncelerin ilk denemelerini, sözlü kültür dahilinde bile olsa kuşaktan kuşağa aktarmaya çalıştığından ilk bilimdir, kozmik bilgilerin sembolleşmiş kaynağıdır, denilebilir. Toplumda kutsal olarak nitelendirilen güçlerle ilişkiyi sağlayacak bir düzen oluşturduğu için aynı zamanda mitoloji ilk ideolojidir. Sosyo-kültürel açıdan insanın iyi ve kötü olarak sınıflandırılan unsurlar çerçevesinde en az zarar görmesini, dahası evrenin düzeninde kendine özgü bir yer edinmesini denediği için mitoloji ilk siyaset bilimidir de.

Mitoloji, gerçekleri aklın alamayacağı bir biçimde yansıtan dil ve düşüncenin bütün imkânlarını bir araya getirmekle varlığın oluşumunun, ilkel toplumların bu varoluş sürecinde yerinin ve kaosu kozmosa dönüştüren mutlak gücün öyküsüdür. Düşünce donuk olmadığı gibi dildeki ifade şekilleri de yenileşmeye, değişmeye, zenginleşmeye açıktır. Dolayısıyla mitoloji dinamik bir yapılanmaya sahiptir ve diyalektik bir yaşantı içerisindedir. İşte bu nedenle mitoloji bilinen en eski süregelen kolektif bilimdir. Bu diyalektik bilim dilde, ritüelde, deyimde, tek kelimeyle metinde kodlaşmıştır. Yöntem ve metodolojiler bu kodları açmak içindir. Açılan kodlar makro-kozmos olarak betimlenen evrenin ve mikro-kozmos olarak değerlendirilen insanın binlerce yıl boyunca algılanma şeklini, yani bilimini sergilemektedir. Mitolojinin sosyo-kültürel temelinde insan neslinin bin yıllar boyu yapmış olduğu deneyimlerinin, mücadelelerinin somut şekli dilde simgeye çevrilir, kavram soyutlaştıkça gizemlilik boyutu artar, evren ve evreni oluşturan her şey sınıflandırmaya, anlamlandırmaya tâbi tutulur.

Mitoloji eski insanın eğitim sistemidir. Dünya ve çevredeki olaylar insanı eğiten, onu yaşama hazırlayan birer felsefî kanıt rolündedir. Bu anlamda mitoloji gerçekliğin yansıması gibi, anlam bildiren mitolojik bilgiye dönüşmüştür.

Aslında mitoloji olayları değil, olayların ortaya çıkma sebeplerini açıklar, gerçek dünyanın resmini çizmez; bu âlemin sembollerle kavranılmasını sağlar.

Mit herhangi bir şeyin veya varlığın sebep ve sonuç açısından varoluşunu anlatmakla birlikte işlevini de önemser. Bu açıdan baktığımızda mitler bir mantık sistemidir, çünkü olayları her ne kadar doğaüstü ve kutsal olarak değerlendirmiş olsa da gerçekçi bir mantığa bağlamaya çalışır. Buradan da mitolojinin bir idrak mekanizması olduğu ortaya çıkmış olur. Nitekim mitoloji kozmosun ortaya çıkışını, düzeninin sebebini, varoluş ideolojisini, insanı çevreleyen canlı ve cansız, görülen ve görülmeyen, olağanüstü ve sıradan, maddî ve manevî her şeyin kavranılabilmesi veya bunun bir çabasıdır.

Tabiî ki mitoloji, kozmogonik takvim ve türeyiş tasavvurlarını yaşatan, türü belli olmayan (Daha doğrusu mit tür değildir.) hikâye, gösterme şeklidir. Yani mit mani, masal, destan, efsane, rivayet vs. şekillerde çeşitlendiği gibi ritlerin ve festivallerin de baş konusunu oluşturur. Bu anlamda ünik bir mit yoktur. Aksine birbirinden farklılaşan mit varyantları mevcuttur. Yapısal plânda bazı mitolojik unsurlar genel mite zaman zaman ilâve olunur veya genel mitten kopar. Değişmeyen, yalnız mitin vermiş olduğu genelleştirici bilgilerdir. Mitler sadece sözde değil, hareket, ritüel ve ayinlerde de yaşar. Başka şekilde ifâde edecek olursak, mitin sözlü olması hiç de esas şart değildir. Bir kısım kavimlerde, özellikle ilkel kabilelerde mitler, şüphesiz ritüellerde korunup sağlanmıştır.

Mit, karışık işaretli, senkretik ve simgesel olduğundan onu şiir, dil, mûsiki ve ritimle aynileştirenler de vardır (Vico, Herder, Müller vb. bilim adamları). Bir grup araştırmacı miti izâh eden bir tür tahkiye şekli olarak algılar (Bacon vb.). Miti geniş anlamda animizmle (Taylor), dinle (Lang) bağdaştıran araştırıcılar da vardır. Mitleri arkaik ritüellerin tasvirî yansıması, daha doğrusu sihrin sonucu gibi değerlendirenlerin (J. Frazer) fikirlerini, sonradan ritüelist ekolün üyeleri (B. Malinowski) daha da geliştirdiler. 20. yüzyılın son büyük mitologia âlimleri mitolojiyi vacip hayat şartlarının sembolik ve mitolojik şekilde kavranılması gibi değerlendirirler (C. Levi-Strauss vb.)

Türk halklarının zengin manevî serveti olan mitler söz sanatlarının biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. Hem ideolojik hem bedii hem de iktisadî-siyasî görüşlerin temelinde yer alan mitolojik başlangıç, ilk şuurun şekillenmesi (yapılanması) gibi Türk halklarının edebî, estetik yaratıcılığına kaynak olmuştur. Bu kaynaklık açık bir şekilde folklor materyallerinde, güzel sanatlarda, destanlarda, efsane ve masallarda kendini göstermektedir.

Mit, herhangi bir noktada insanı çevreleyen hayatın gerçekleriyle karşılaşarak onu kendisine has bir şekilde izâh eder. Bu manâda toplanmış mitolojik metinler en üniversal kaos-kozmos, tabiat-cemiyet, hayat-ölüm, ışık-karanlık karşılaştırmalarından tutun da, basit mitolojik ifâdelere kadar bütün evreni kapsar. Kısacası mitoloji bin yıllar boyunca halkların ve milletlerin, soyların ve kabilelerin etnik-medenî sisteminde hakim olmuştur. Tabiî ki, mit genel düşünce karakteri taşıyor dersek yanlış olmaz. İlk dinî sistemler, inançlarla ilgili metinleri bulunduran mitler ayrı ayrı fertlerin şuurunda yaratılan ifâdeler değil, kolektifin arzu ve isteği, siyasî, ideolojik, ahlakî ve estetik görüşler ile yoğrulmuş senkretik bir hâdisedir. Onda açık şekilde belirlenmeyen şuura has yönlerin olması bu bakımdan çok doğal görünüyor. Doğal olarak, ilk mitlerde ayin, merasim, ritüel teşkil eden unsurlar çok güçlüdür. Demek ki mit, yalnız sözlü anlatım olmayıp, aynı zamanda gösteridir, hatta bir bakıma kutsalın tecessümü ve terennümüdür.

Mit ilk insanın inandığı, kutsal bildiği değerler sistemi ve bu sistemin biçimlenmiş ve metne dökülmüş şeklidir. Kısacası mit kozmik bilgilerin sembolik bir üslupla takdimi, gizli bilimlerin ve dillerin ifasıdır. Bununla birlikte halk edebiyatının ayrı ayrı bölümlerinde, özellikle masallarda, destanlarda, efsane ve rivayetlerde de kozmik sıranın astral mitlerine, ecdat (atalar) mitlerine, tanrısal, trikister (kahramanın zıt kutbu) karakterli mitlere de rastlanıyor. Bütün bunlara, bir bütün hâlinde Türk mitolojik sisteminde ve sistemin yansıması olan halk edebiyatı ve folklor türlerinde rastlanmaktadır.

Birçok araştırmacı, folklor örneklerinin, güzel sanatların, dinin, edebiyatın menşeini tümüyle mite bağlamaya çalışırlar (V. Propp, M. Meletinskiy, N. Braginskiy vb.). Bu şekilde olmasa da bütün eski medeniyetlerin kökeninde mitolojinin olduğu inkâr edilemez.

Bilim dünyasında mitolojinin bir disiplin olarak öğrenilmesi 19. yy.'a tesadüf eder. Bu devirde mitoloji ile meşgul olan birçok mektep vardır. Ancak bu mekteplerin birçoğu mit ve din meselesinin halli, mitin tarihî olaylarla karşılaştırılması konularında yanlış fikirler öne sürmüşlerdir. Hem de 19.yy.'a kadar mitoloji dendiğinde Batı dünyası yalnız Yunan Mitolojisini bilmekteydi. Oysa araştırmalar ilerledikçe bütün dünya halklarının mitolojisi olduğu ortaya çıktı. 20. yy.da mitolojik teorilerin oluşturulması ve mitoloji sistemlerinin öğrenilmesi hız kazandı. Doğal olarak, dünya bilim çevrelerinde mitolojinin öğrenilmesi gitgide yaygınlık kazanmağa başladı.

1. 2. Mitlerin Sınıflandırılması

Mitolojik araştırmalar ilerledikçe mitlerin sınıflandırılması da gündeme geldi. Zira ilmin en önemli meselelerinden biri sistemli değerlendirmeyse, diğeri de tasniftir. Bu bağlamda mitleri genel olarak iki kategoride tasnif etmek ve incelemek mümkündür:

A. Genel kategoriler
B. Özel kategoriler

Genel kategoriler ,dünyanın hemen hemen bütün millet ve halklarında görülen mitlerdir. Tipolojik bağlamda bu silsileler birbirinin varyantı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu mitleri dört ana başlıkta incelemek mümkündür:

A. 1. Kozmogonik mitler: Dünyanın yaratılması ve evrenin oluşumu hakkında olan mitler bu kategoriye girer. Evrenin oluşması çeşitli varyantlarda; kaostan, yumurtadan, sudan, Tanrı'nın vücudundan vs. anlatılsa da maksat bu oluşuma kaynaklık yapan mutlak gücün övgüsüdür. Kozmogonik mitler insanla, düzenin ve dengenin sebepleri hakkındaki düşüncelerinin mitlerde sembolleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

A. 2. İlk insanın yaratılması mitleri: İlk insanın yaratılması övgü almaktadır. Kozmosun yaratılmasından sonra silsile şeklinde gök, yer, dağlar, ormanlar, bitki, hayvan ve en sonunda da insan yaratılır. Mit, ilk insanın yaratılmasını Tanrı veya demiurg (tanrısal özelliğe sahip olup, kültürel nesne ve olguların ilk kurucuları) adına bağlar. İlk insanın yaratılması miti kozmogonik mitin tabiattan cemiyete geçişini simgeler ve kozmogonik dilin sosyal dile aktarılmasını sağlar.

A. 3. Türeyiş mitleri: İlk insanın yaratılması insan topluklarının, kabilelerin, soyların, boyların ortaya çıkışıyla genişler. Her kabilenin, boyun kendi kurucu atası vardır. Kabile veya boy, adını o atadan almıştır. Türeyiş mitleri, kozmik mitin boyların türemesi diline çevrilmesi şeklinde sosyal grupların farklılıklarını bir bakıma izah eder mahiyette olup kutsal ataların ve onların boylarının ortaya çıkmasını anlatır. Bazı halkların mitolojisinde çok zengin olmasına karşın bazı halklarda fazla gelişmemiştir.

A. 4. Takvim mitleri: Belki de kozmik mitin ilk dönüşümü niteliğinde olan takvim mitleri, evrenin yaratılmasıyla zamanın oluşmasının kodlaşmış anlatımıdır. Mekân zamanın hareketi bağlamında mevcuttur. O halde kozmos, zaman dahilinde mevcuttur. Zamanın ölçülmesi, ilk zaman ve onların ortaya çıkmasını sembolik bir dille anlatan hikâyeler veya kaya üstü tasvirler, takvim mitlerini oluşturur.

B. Özel kategoriler olarak adlandırdığımız mitler, dünyanın her halkında bulunmayan veya birinde mevcut olmasına rağmen bir başkasında görülmeyen mitolojik kategorilerdir. Nitekim coğrafî şartlar, gelişim süreci, tarihî-kültürel özellikler özel mitolojik kategoriler oluşturmuştur. Bunların başlıcaları aşağıdakilerdir:

B. 1. Tanrılar hakkında (teogoni) mitler: Mitolojik zamanı çabuk aşıp tarihî zamana dahil olan halklarda görülen tanrılara ilişkin mitler, ilkel yaşam şartlarında bulunan kavimlerde görülmez. Aslında kozmogonik mitle bağlantılı olan tanrılar hakkındaki mitler, yaygın olarak evrenin yaratılmasında tanrıların rolünü öne çıkarmakla beraber şu veya bu işlevle sınırlı olan tanrıların veya Türk mitolojisinde olduğu gibi yüksek dereceli ruhların ortaya çıkma sebeplerini açıklar, evrende görülen veya görülmeyen bütün nesnelerin bir sahibi olduğu inancına dayanır. Tanrılar hakkındaki mitlerin klasik şekli Yunan mitlerinde görülür. Nitekim M.Ö. 8. yy.da Hesiodos, *Theogoni* adlı eseriyle Yunan tanrılarının doğumu ve görevlerini bir bütün halinde işleyerek yazılı edebiyata dönüştürmüştür.

B. 2. Köken (etiolojik) mitleri: Aslında mitoloji insanın kafasında oluşturduğu sorulara cevap verecek bir düzeyde oluşturulmuştur. Bu bağlamda mitolojinin bir görevi de soyut ve somut kavramların alegorik izahını vermektir. İşte bu tip mitlere köken veya izah edici mitler denmiştir. Mitolojik inançlarla yaşayan iptidai kavimlerde etiolojik mitler çok gelişmiştir. Ancak etiolojik mitlerin kalıntılarına hemen hemen dünyanın bütün halklarında rastlamak mümkündür. Aslında köken mitleri bu yönüyle genel kategoriye giren mitlere daha çok yakındır.

B. 3. Dünyanın sonu (eskatoloji) hakkında mitler: Tarihî şuurun ortaya çıkması ve dinî inançların güçlenmesiyle dünyanın sonu, kıyamet anlayışı da ağırlık kazanmaya başlar. Özellikle monoteist dinlerin baskısıyla kıyamet, onu hazırlayan sebepler, ön belirtiler vs. hakkında bir dizi hikâye anlatılmaktadır ki bunlar da eskatolojik mitleri oluşturmaktadır. Bazı ilkel kavimlerde dünyanın sonu düşüncesine yer verilmediği halde tufanla veya dünyayı tahrip edecek kozmik kazayla ilgili mitler mevcuttur. Dünyanın sonu hakkındaki mitler geleceğe yönelmiş kehanetler niteliğinde olduğu için kozmik bilgilerin simgeselleştirilmiş şekliyle karakteristik özellik oluşturur.

B. 4. Totem mitleri: Kavimlerin, boyların bir hayvan, bitki, veya cansız bir nesneye bağlanması, ecdat-tanrı ilişkisinin bir olguda birleşmesi, yani ecdadın aynı zamanda kabilenin tanrısı olması telakkisinin öne çekildiği mitler, totem mitleri olarak bilinir. Totemle ilgili görüşler daha çok ilkel yaşam sürdüren ve geçimlerini derleme ve avcılıkla sürdüren toplumlarda ortaya çıkar.

Başlıca özelliklerinden biri, kan veya kemik akrabalığı değil totem akrabalığına dayanmasıdır. Afrika ve Avustralya yerlilerinin anlatıları totem mitlere birer örnek oluşturur. Ancak hayvanlarla ilgili bütün anlatıları totem mit olarak kabul etmek de doğru değildir. Nitekim, totemizm ayrıca bir merhale gibi bir dünya görüşüne dayanır.

B. 5. Kahramanlık mitleri: Bu tür mitler, özel bir kategori olarak bazı halklarda genişçe yayılmışlardır. Türk mitolojisindeki kurtarıcı kahramanlar zamanla destanlara mal olmuş ve arkaik destan kahramanları olarak şekillenmişlerdir. Büyük bir misyon ile kahramanlığa koyulan bu tipler toplumun beklentilerini gerçekleştirmekle ferdî karakterlerinden uzaklaşır. Ancak Yunan mitolojisinde bunun tersi görülür. Nitekim Yunan kahramanları tıpkı tanrılar gibi kendine has ferdî özelliklere de sahiptir. Onların da insanlar gibi olumlu ve olumsuz tarafları vardır. Oysa Türk kahramanlar idealleştirilmiş tipler olarak karşımıza çıkar.

Burada Avrupamerkezci görüşlerin sonraki araştırmaları, özellikle de Türk araştırmacılarını nasıl etkilediği konusuna da değinmekte yarar var. İnsanın şekillenmesinde, toplumun sosyo-ekonomik dokusunun ortaya çıkmasında Avrupamerkezci bilim adamlarının söylediği gibi toplayıcılık, bitkicilik, avcılık, çobanlık ve tarımcılık olarak nitelendirilen ekonomik sistemler birbirinin yerini tutmamış, sadece coğrafî bölge özelliğiyle biçimlenmiştir. Bugün dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşayan Türkler, avcılık yaptıkları ve ren geyiği besledikleri halde, bozkırda yaşayanların arasında hayvancılık, ovalık yerlerde yaşayanlarda ise tarımcılık gelişmiştir. Durum tarihin derinliklerine indikçe de böyledir.

M.Ö. 3000-2500 yılları arasında Türklerin bir kısmı bozkırda hayvancılıkla uğraşıyorken, bir kısmı da Maveraünnehir'de tarımla uğraşmaktaydı. Dağlık ve ormanlık yerlerde yaşayanlar ise avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağlıyorlardı. Mitoloji de bu sosyo-ekonomik ortamda şekilleniyor, aynı şekilde bu coğrafî ortam da dünya görüşünün oluşumunda etkili oluyordu. Zamanla toplumun yerleşmiş oldukları bölgelerden yeni bölgelere göç etmesi, doğal olarak ekonomik sistemin de değişmesine neden oluyordu. Ancak bu, kronolojik olarak yukarıda sıralanan sistemlerin birbirini takip etmesi anlamına gelmemelidir. Kısaca belirtmek gerekirse geçmişin mutlak şekilde şöyle veya böyle olduğu savı; eski insanların yaşamını, tarihini, sosyo-kültürel varlığını zorla şu veya bu biçimde, bir öngörü tasarımına indirgemek anlamına gelir.

Bu sıralanan sosyo-ekonomik sistemlerden herhangi birinin gelişmiş olarak gösterilmesi ve sistemin ortaya koyduğu mitolojinin de gelişmiş bir mi-

toloji olarak değerlendirilmesi, Avrupamerkezci görüşün yansıtılmasından başka bir şey değildir.

Türk mitolojisinin öğrenilmesinde karşılaşılan bir yanlışlık da sosyologlara ilişkindir. Din tarihçileri ve din sosyologlarına göre orman avcılarıyla bozkır çobanlarının mitolojik uygulamaları, tasavvurları ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Oysa mitoloji, hayatı her ne kadar yansıtmaya çalışsa da kozmik bilgilerin sembolik bir üslupla hikâyesi, eski ideolojinin kendisi olduğundan etnik medenî sistem dahilindedir. Ekonomik sistem bilgi kaynağı olan mitolojik şuuru ve düşünceyi kısmen etkilese de, çok büyük ölçüde etkileyemez veya yönlendiremez.